

ЗАВРЪЩАНЕ ПРИ АНДЕРСЕН

Симеон Хаджикосев

Има писатели, верни другари в детските и юношеските години, към които книги рядко посягаме в зрялата си възраст. Те остават някъде далече, в обетованата земя на детството, и за да съхраним очарованието на спомена за тях, е може би по-добре да не ги препрочитаме. Сред тях се срещат и сръчни писатели като Карл Май, Майн Рид, дори Жюл Верн. Но има писатели, чиято магия не отлита с детската или юношеската възраст, които преоткриваме с наслада през всеки сезон на своя живот. Някои ги беше нарекъл „вечни спътници на човечеството“. Сред тях предно място заема вълшебникът на приказката Ханс Кристиан Андерсен.

Първия досег с неговия приказан свят детето има, преди още да се е научило да срича. „Огнивото“, „Храбрият оловен войник“, „Дивите лебеди“, „Какво-то направи дядо, все е хубаво“ — това е само началото на поредицата от Андерсенови приказки, които слуша със светнали от вълнение очи всеки малчуган в детството си. Преди да узнае нещичко за биографията на великия датски писател, всяко дете научава за клетата участ на малката кибритопродавачка, умряла от студ в новогодишната нощ, запаметява мъдрата притча за грозното пате, превърнало се в разкошен лебед, смее се над глупавия цар, който се разхожда гол из улици на престолния си град и си въобразява, че показва новите си дрехи . . .

Всеки читател има свое неповторимо запознанство с приказния свят на Андерсен. Много често това запознанство означава и първа среща с необятния свят на литературата. Щастие е, когато малкият човек прекрачва прага на този свят, подкрепян от дружелюбната ръка на чародей на словото като Андерсен. В прекрасното си есе „Великият празник“ К. Паустовски, изпитал сам благотворното му въздействие, възкресява спомена за първата си среща с него в навечерието на XX в. Не всеки може да има необикновения шанс на Паустовски и, разбира се, неговото забележително перо, за да възкреси спомена за първата си среща с Андерсен.

Великият руски писател Чехов, който високо ценял приказното творчество на Андерсен, особено много подчертавал неговата достъпност и за възрастни, и за деца. Заедно с Гогол той го поставя сред авторите, които с удоволствие се четат от всички възрасти. Самият аз си спомням, че още не умеех да чета, когато любима приказка ми беше „Огнивото“, която слушах многократно с неизмеримо удоволствие. Тридесетина години по-късно същата ситуация се повтори в моя дом с тази разлика, че аз я чех на неуморимите си синове. Спомням си, че особено удоволствие ми доставяха хитрините на умното куче, което измамва паредворците, като начертава тебеширени кръстове върху всички къщни врати. Цял треперех от възбуда, когато покачваха смелия войник на бесилото, и ликувах, когато верните му кучета го избавяха от сигурна смърт.

Дразнеше чувствителното ми въображение принцесата, усетила граховото зърно под двадесет дюшека и двадесет пухени завивки. Разбира се, тогава не знаех, че датската консервативна критика е посрещнала тази приказка на нож, тъй като възприела като подигравка с традиционните монархически добродетели.

По-късно четох сам Андерсеновите приказки, навлизах в необятния му и чуден свят и си задавах въпроси, на които мога да си отговоря едва сега. Нордическата загадъчност и баладичността на много от приказките му ме привличаха и плашеха едновременно. Обичах новелата „Снежната кралица“, защото любовта на Герда към Кай побеждава коравосърдечието на повелителката на снеговете. Увеличаше ме възвишената сила на духа и всеотдайността на русалката от едноименната приказка. Тогава още не знаех, че признателният датски народ е поставил бронзово изваяние на Андерсеновата русалка при входа на копенхагенското пристанище.

Но приказката „Момичето, което стъпи върху хляба“ твърде много смушаваше детските ми понятия за зло и възмездие. Разбирах, че Инге не е особено добро момиче, шом като пробжда насекомите с карфица и дори стъпва върху хляба, за да не изпадна новите си обувки, но все пак това не е толкова тежко престъпление, мислех си, че клетото момиче да се превърне в статуя в чакалнята на ада. Съдбата на Инге ме ужасяваше, но наказанието ѝ беше за мене несъразмерно и жестоко. Твърде малко разбирах на времето от приказката „Пазете се, в града има блуждаещи огньове“, а появата на блатната магьосница ме изпълваше със суверен ужас. С цялото си сърце се бунтувах срещу „Историята на една майка“, защото детето инстинктивно не може да приеме необходимостта от смъртта. Препрочитайки тази приказка в зряла възраст, се убедих колко правдиви са били детските ми впечатления. В нея Андерсен е противопоставил на безграничната майчина обич метафизиката на фаталността, надценявайки концептуалните способности на малкия читател. Но в ония далечни години, когато книгите бяха за мене все още забавно четиво, а не л и т е р а т у р а, само смътно усещах, че и Андерсен, както всеки писател, има свои върхове и низини. Затова и приказни новели като „Девицата на ледовете“ и „Иб и Христинка“, в които има много от онова, наречено от романтиците „местен колорит“, ми бяха просто скучни и безинтересни. Разбира се, че историята на „Прасето-касичка“, на шишето от „Гърло на бутилка“, на овчарката и коминочистача, на храбрия оловен войник бяха стократно по-интересни от сантиментално-поучителните истории за Иб и Христинка и Руди и Бабета. Естествено тогава не знаех, че приказката „Храбрият оловен войник“ Хайне често е четял на жена си, а за „Старата къща“ Чарлз Дикенс е написал на писателя трогателни редове на признателност.

В споменатото есе на Паустовски се говори за „двойния смисъл на Андерсеновите приказки“. Големият съветски писател споделя опита си от „преоткриването“ на Андерсен в зряла възраст: „Не знаех, че във всяка детска приказка е заключена друга, която напълно могат да разберат само възрастните.“ Открих тази истина за себе си едва след дванадесетата си година, когато препрочетох любимото томче с Андерсенови приказки от детските години. Тогава вкусих изцяло неизразимата прелест на приказката „Пазете се, в града има блуждаещи огньове“ и разбрах, че великият датски писател е майстор на с а т и р и ч н а т а п р и к а з к а подобно на немските романтици Т. А. Хофман, Л. Тик и Кл. Брентано. Припомнете си само рекламата, която блатната магьосница прави на своята „аптечка-шкаф, пълна с шишенца с поезия“. А ето и привидно безпристрастния коментар на разказвача, който представя на читателя шкафа на магьосницата: „Той се отваряше и отпред, и отзад, и отстрани — с една дума, беше умно измислен, макар и да изглеждаше като прост пън. В него бяха заключени подправките на всички поети в света, в туй число и на датските. Духът на тия поети бе изваден, изстискан, критикуван, прегледан и налян в бутилки.“ И още в следва-

щото изречение с пародийното издевателство на писател, който не е бил обичан от критиката и ѝ е отвърщал със същата симпатия, Андерсен употребява сатирична перифраза за понятието „тънко чувство“ (както е прието днес да се изказват в ония случаи, когато не искат да употребяват думата „талант“). Но трябваше да минат още много години, преди да узная, че изключително популярната приказка „Новите дрехи на царя“ е била възприета от съвременниците на Андерсен като сатира срещу писателя Фр. Палудан-Мюлер, въпреки че е създадена по мотиви от испанска новела от XIV в. Вероятно Андерсен наистина е искал да уязви своя именит някога и неизвестен днес колега-писател. Но колко хубаво е, че перото на гения е по-голямо от самия негр, както находчиво твърди Хайне. Защото приказката, която всяко дете по света знае, в същност е сатира на духовното убожество на властимащите, на приспособленството на карьеристите и най-сетне на тиранията на оная сила, която във всички времена и народи е известна под името „мода“ или „добър вкус“.

Пътят на разрушаването на неразчленимата магия, свързана с приказката, минава през запознанството с личността на автора. Фолклорната приказка — един от най-древните литературни жанрове — не познава изкушенията на авторското себеизтъкване. Авторската приказка обаче, макар че излиза от фолклорната, е жанр със свои особености и специфика. Тя се отличава не само с подчертаното присъствие на авторовата индивидуалност, но и с богатството на жанровите модификации. Ако се задоволим само със случая Андерсен, ще трябва да посочим следните жанрове: приказка, сатирична приказка, приказка-притча, приказна новела, приказна повест, разказ, разказ-балада. Това обяснява защо, когато споменем имената на Ш. Перо, Хофман, Братя Грим, Дж. Родари или Каралийчев, разбираме строго определени явления, които по нищо не си приличат.

Малкото дете обикновено не се интересува от личността на писателя. За него същественото е какво се разказва, а не кой го разказва. Има нещо тъжно, но и възвишено в закъснялата признателност на невръстните читатели, които предизвикват най-отзивчивата, но и най-невнимателната аудитория, доколкото почти не се интересуват от писателя, с когото общуват. Може да се каже, че и Андерсен не прави изключение в тази насока. Нещо повече, писателят, който непрестанно пътува в чужбина и е автор на прочутата максима „Да пътуваш, значи да живееш“, получава международно признание, преди славата да го осени и в родината му. По време на многобройните си пътувания из цяла Европа Андерсен се е запознал и общувал с Юго, Балзак, Хайне, Дикенс (а Пушкин, комуто не могъл да гостува в Русия, му изпратил сърдечния си автограф). Едни от най-големите композитори на Европа — Шуман, Вагнер, Менделсон, Лист, Росини считали за чест да свирят пред него новите си творби. Но въпреки това авторът на „Огнивото“ и „Новите дрехи на царя“ е бил самотен и затворен човек. Най-много от всичко той е обичал меланхоличния пейзаж на Зеландия, където е обичал да броди, отдавайки се на съзерпание и вслушвайки се в спотаения глас на природата, която му напеввала своите приказки. Може би датчани са мъничко виновни пред великия си син, загдето не го оценили навреме, но ако все пак сторили това приживее на Андерсен, то е заради любовта му към Дания и нейния пейзаж. С чувствително и влюбено око на поет той наблюдава датската природа през всички сезони, но с особено майсторство скрепява впечатленията си от прелестите на зимния пейзаж. „История на годината“, една почти безсюжетна приказка, която трудно може да се нареди сред шедьоврите на Андерсен, е вдъхновен химн на датската природа. Ето един малък откъс от зимната картина в началото, чиято графична отчетливост напомня за зимните пейзажи на Брюгел Стари: „Привечер вятърът стихна съвсем. Небето стана чисто и ясно, също като изметено и дори изглеждаше някак по-високо и по-прозрачно. Звездите засвяткаха като синкави пламъчета, сякаш някой ги беше излъскал. Дърво и ка-

мък се пукаха от студ и призори горният пласт на снега се втвърди дотолкова, че вработетата можеха смело да скачат по него.“

Бронзовата фигура на великия приказник се извисява на общинския площад в датската столица Копенхаген. Писателят е седнал, в едната си ръка държи масивен бастун, завършващ с топка, а в другата — книга. Артистично завързана връзка на фльонга по тогавашната мода и полуцилиндър на главата са детайлите, които се хвърлят в очи. Но най-интересното, което прави скулптурата забележителна, е това, че торсът е анфас, а главата — в профил. Има нещо детски наивно и простоудушно в погледа на писателя, зареян някъде — в своя приказан свят може би.

И ако трябва да завършим физическия портрет на Андерсен, може би трябва да цитираме автопортрета, щрихиран от самия него в стихотворението му „Вечер“: „Висок/ и бледолик като клетия Вертер/, с нос — сякаш оръдие/ и с малки очи като грахчета.“ Андерсен се е отнасял със самоирония към собствената си непривлекателна външност, която е криела зад некрасивите черти и непохватните маниери едно до болка чувствително, нежно и всеотдайно сърце. Автобиографичен смисъл е заложен в прекрасната приказка „Грозното патенце“, която е алегория на нелеката съдба на твореца. Още приживе на писателя сентенцията-морал на приказката се превърнала в пословица.

Би било безпредметно да възкресяваме биографията на писателя, но някои факти от нея имат изключително важно значение, за да разберем творческия му път. Демократичността на Андерсен-приказника не е вторично, придобитото отпосле качество, а е предопределено от самия му произход. В годината, когато в сърцето на Европа — Аустерлиц (1805) — се решават съдбините на стария континент, в малкото датско градче Оденсе се ражда в семейството на скромн общар бъдещият велик писател. Той не расте, заобиколен от възпитатели и гувернантки, а преминава през школата на глада и недоимъка, на горявия сирашки зальк. Тъкмо поради това Андерсен се отнася с изключителна топлота и симпатия към обикновените трудови хора, чиито нравствени добродетели противопоставя на унаследеното самочувствие на хората със „синя кръв“. В преразказаната народна приказка „Ханс Чурбан“ чрез популярния фолклорен мотив за двамата „умни“ братя и третия брат-глупак доминира възхитата на разказвача от плебейската безцеремонност и находчивост на човека от народа. Нерядко в приказките на Андерсен (да споменем още „Снежната кралица“) се появява фолклорният мотив за женитбата на кралица за обикновен гражданин. В популярната приказка „Свинарят“ оригинално е травестиран мотивът за нравственото превъзходство на обикновения човек над потомствения благородник. В баладичната си приказна новела — „Предците на кокошарката Грета“ Андерсен затвърждава впечатлението за превъзходството на трудовия човек чрез заплетения разказ за превъплъщението на гордата аристократка Мария Грубе в могяшката жена стрина Сьорен.

Един от най-тъжните си разкази — „Пропадналата“ — писателят създава под въздействието на спомените за майка си, перачката Ан-Мари Андерсен, която е познала всички мъки и страдания на бедността. Самият Андерсен се гордее с незнатния си произход и неслучайно прави деликатна аналогия между своята съдба и участта на сьнародника си Торвалдсен („Детинщини“) и на великия немски писател Шилер („Старата камбана“). Със затаена ирония писателят напомня, че старинните родови имена неведнъж са сменяли притежателите си и знатни и незнатни са смесвали кръвта си („Всека жаба да си знае гъола“, „Вятърът разказва за Валдемар Доо и неговите дъщери“). Но ако в приказките-легенди иронията е спотаена, в анималистичните (или със сюжети, заети от флората) тя е направо скупрушителна. Андерсен изобличава остро приспособленството и парвенющината на незнатните, които се стараят да „станат хора“. С лафонтеновска

сила и езоповска хапливост звучи този мотив в приказката „Торният бръмбар“, в чието начало героят, видял, че подковават кобилата на императора, повдига и своите крачета, убеден в заслугите си. В края на тази своеобразна „философска новела“ торният бръмбар — този миниатюрен Панглос — разсъждава убедено, че „светът в същност не е чак толкова лош“, тъй като „любимата кобила на императора беше удостоена със златни подкови само за да може да я язди торният бръмбар“.

Демократизмът не е тема или мотив в творчеството на Андерсен, той е негова същност. Писателят никога не забравя нито скромния си произход, нито трудностите по пътя към образованието на литературната кариера. Едва 14-годишен, той отива в Копенхаген и веднага атакува столицните театри с несръчно написаните си трагедии, изпъстрени с многобройни правописни грешки. „Горският параклис“ е подражание на немски „готически“ роман, но и тази трагедия, и написаните след нея още две, макар и съчинени и римувани стихове, са отхвърлени от ръководството на театъра. По това време юношата Ханс-Кристиян е само опиянен от стремежа към кариера в света на изкуството, но още не е решил дали да бъде драматург, певец или балетист. Грозното патенце още не е разперило лебедовите си криле.

Предисторията на Андерсеновото творчество заслужава внимание тъкмо с разностранността на творческите интереси. Може би не е без значение, че амбициозният младеж издава първата си книга още на 17 години, но и тогава, и по-късно, когато се учи, за да попълни несистемното си образование, той търси поприще като драматург, поет, романист, есеист, журналист. В по-късни години, когато намира истинското си призвание на майстор на приказката, Андерсен има и друго любимо занимание — да илюстрира приказките си с хартиени изрезки.

Необикновено плодовит творец, Андерсен е автор на пет романа, двадесетина драми, на сборници със стихове, разкази, пътни бележки. Първата му сериозна книга е пътеписният очерк „Пътуване пешком от канала Холменс до източния край на островчето Амагер“ (1829). Сред романите му внимание заслужава „Импровизаторът“, писан по време на пребиваването му в Италия. От драмите му най-траен успех е имала „Мулатът“ (1840). Нека споменем още и интересната автобиография на писателя, озаглавена „Приказката на моя живот“ (1855). Ако Андерсен не беше написал приказките си, той пак щеше да намери място сред датските романтици от първата половина на миналото столетие — Еленшлегер, Ингеман и др. Името му обаче нямаше да бъде известно на всички читатели по света.

В началото на 30-те години обаче младият писател работи усилено върху първият си сборник с приказки, озаглавен простищо „Приказки, разказани на децата“ (1-во изд. 1835 г.). Още в „Пътуване пешком...“ той включва редица стихотворни приказки, които очертават нови перспективи пред авторската приказка. Характерният за немския романтизъм интерес към фолклорната приказка твърде скоро се пренася и в Дания. Неоспоримият вожд на датския романтизъм Еленшлегер запознава своите съотечественици с най-добрите образци на немската фолклорна и авторска приказка. Тези приказки, както и творчеството на самия Еленшлегер и Ингеман безспорно са повлияли в известна степен върху ранното приказно творчество на Андерсен. Но преди да се запознае с превзходните образци на немската приказка, писателят е носил в паметта си незабравимите приказки от детството в Одензе. Ето как пише за това Паустовски в есето си „Великият приказник“: „Първите приказки момчето чуло от баща си и от старичите в съседния приют. По цял ден тези старичи прели сгърбени сиwa вълна и мърморели простиците си разкази. Момчето преправяло тези разкази, украсявало ги, сякаш ги оцветявало със свежи багри и в неузнаваем вид отново ги

разказвало на старците. А те само ахнали и си шепнели, че малкият Кристиан е твърде умен и затова няма да му върви в живота.“

Андерсен усещал, че негова същинска творческа територия са приказките и заявил още по повод на включените в първия сборник: „Те ще направят името ми безсмъртно. Ще се опитам чрез тях да завоювам идните поколения.“ Днес тази дръзка мисъл ни изглежда съвсем естествена, но по времето на неговия дебют в приказката официалната литературна критика се отнасяла сдържано-враждебно към новия тип романтична приказка, въведен от Андерсен. Трудно е да се отрече, че на младина големият приказник е изпитал влиянието на немската романтична приказка. Сатиричната приказка и сатиричната новела на Андерсен са немислими без формиращото въздействие на големия немски романтик Хофман. Мотивът на оживялата детска стая, разработен от Хофман в „Лешникотрошачката или Мишият крал“, е талантливо използван от Андерсен в приказките „Храбрият оловен войник“, „Пастирката и коминочистачът“, „Прасето-касичка“, „Оле-Лукойе“ (или „Оле-Затвори очички“ в българския превод), „Директорът на кукления театър“ и др. И ако в приказките от този тип очарованието се дължи на интригуващото детско възбуждане оживяване на кукленското и превръщането му в истинско, в сатиричните приказки перото на писателя е насочено остро и безкомпромисно не само срещу морални недъзи, но и срещу пороците на обществения живот.

Новелата „Сянката“ е вдъхновена от прочутата приказна новела на Шамисо „Историята на Петер Шлемил“. Фантастичният мотив за продадената сянка лежи в основата на сатиричното хрумване. Не е трудно да се долови критичното отношение на Андерсен към обществото, в което мястото на реалните стойности е преобърнато. Тази критика е заключена в несложната алегория за метаморфозата на човека и неговата сянка. Има нещо кафкианско в ирационалната присъда над невинния герой, макар мрачните тонове да не са така съгъсени, както у автора на „Процесът“. Със саркастична ирония е зареден финалът на новелата, където ученият, превърнал се в сянка на своята някогашна сянка, бива убит, защото си е позволил да се разбунтува срещу циничното предложение на своя господар. Андерсен не пропуска случая да прикове на позорния стълб лицемерието и коварството на управляващите класи, които прикриват вълчия си аморализъм зад слова на съчувствие и състрадание: „Бедната сянка! — извика княгинята. — Тя трябва да е много нещастна! В същност ние бихме ѝ направили истинско благодеяние, ако ѝ отнемем и оная капчица живот, която ѝ е останала. Вземем ли пък под внимание и това, че днес простият народ е готов да се бори срещу знатните люде, тогава нам дори се налага да отстраним сянката тихичко, без много шум.

— Всичко туй е твърде жестоко, тя ми беше верен слуга! — каза сянката и престорено заплака.

— Ти имаш благороден характер! — рече княгинята и се поклони на годеника си.“

Хофмановски по дух и настроение са приказките „Оле-Затвори очички“ и „Галошите на щастието“. И докато в „Оле-Затвори очички“ прелестта е в миниатюризацията и в оживяването на кукления свят, в „Галошите на щастието“ сатиричното начало е водещо. Именно от Хофман Андерсен е възприел преплитането на фантастичното и битовото, което съдържа неизчерпаем комичен заряд. Както и у немския романтик, фантастичното не се доказва, то се разбира от само себе си. Сатирично-пародийните елементи в тази приказка-новела са внесени чрез стихотворните елементи, които шаржират не само определен тип поетика, но и манталитета на датския бюргер.

Горчива романтична самоирония струи от сатиричното есе „Музата на новия век“, „Привет на тебе, Музо на поезията на новия век! Нашият привет

ще се въземе и ще бъде дочут, както безсловесният химн на червея, прерязан от плуга. Когато настъпи идната пролет, плугът отново ще се завързва в земята и ще прерязва нас, червеите, за да натори почвата за нова богата жътва, нужна на бъдните поколения.

Привет на тебе, музо на новия век!“

Разбира се, в този безутешен финал се оглежда не само космическият скептицизъм на романтиците, но и непобедимото разочарование на Андерсен от буржоазното общество, неспособно да разреши своите крещящи противоречия,

Приказникът Андерсен е сложно и в известен смисъл противоречиво явление. Можем да отбележим наличието на всички жанрови разновидности на Андерсеновата приказка, без да сме разкрили магята на словото му. К. Паустовски с основание се спира с есето си на забележителното умение на Андерсен да вижда необикновеното в баналното и познатото. В „Директорът на кукления театър“ писателят сам казва чрез устата на кандидата на политехническите науки: „Светът е низ от чудеса, но ние така сме привикнали с него, че ги наричаме обикновени явления.“

Погледът на Андерсен към света е странен, необикновен, сякаш в окото му е попаднало парченце от дяволското огледало, както се случва на Кай в „Снежната кралица“, но този поглед не е деформиран и зъл, а чист и нежен, изпълнен с любов към света и човека. Писателят притежава необикновена фантазия, но тя винаги е опряна на реалното. Неслучайно като епиграф към своите „Приказки за Италия“ М. Горки е поставил мисълта на Андерсен от приказката „Бъзова майчица“: „Няма по-хубави приказки от тия, които създава животът.“

В приказния свят на Андерсен грее спотаената прелест на любимата му Зеландия, оживяват нейните гори, блата и реки, припламват и гаснат изгреви и залези, цветя, животни и птици беседват помежду си, вятърът разказва преданието за Валдемар Доо и неговите дъщери, в старинни северни градчета с тесни улички и къщи с като изрязани от картон фасади оживяват легенди и приказки, храбрият оловен войник не променя стойката си и при най-тежки изпитания, а мишките изпълняват заповедите на мишия си цар. В този свят оживяват историята на русокосия лен, на петимата братя от граховата шушулка, възкръсва приказният свят на Дриадата, която в Дания наричат Бъзова майчица, тъжната участ на елхичката, сипетните на кокошия двор, превъплъщението на грозното патенце. Срещат се и екзотични източни мотиви („Летящият сандък“, „Славейт“), макар че те са по-скоро изключение.

Андерсен притежава необикновена впечатлителност и ярка фантазия, която превръща мигновено интересния детайл в приказен сюжет. „Аз съм като водата — казва за себе си писателят. — Всичко ме вълнува, всичко се отразява в мене. По всяка вероятност това е качество на поетическата ми природа.“ Но само с въображението на писателя трудно можем да обясним магнетичната сила на неговите приказки. А тя се крие без съмнение в дара му на сладкодумник и в особена му етична позиция. Великият чародей на словото съчувствува на „униженияте и оскърбените“, прославя упоритостта, нравствената твърдост и героизма. Андерсен внушава на малкия читател своята възхита от повдига на сестрицата в разказа „Дивите лебеди“, от предаността на Герда в повестта „Снежната кралица“, от русалката, която в името на земната си любов изоставя родители и сестри и заменя красивата си рибя опашка с две крачета, разнищващи я от болка при всяка крачка. С особена любов и възхищение той идеализира женската любов и преданост. Твърде малко знаем за младежката му любов към Риборг Фойгт, за връзките му със Софи Ерстед, дъщерята на известния физик, за несбъднатия му копнеж по „шведския славей“ Йени Линд, но „Русалката“ резюмира напълно схващането на Андерсен за любовта. В духа на немския романтизъм тя е велика космична сила, на която е невъзможно да се противим. Но при него тя е и добро-

творна, надраства егоистичното лично чувство, прераства в обич към хората и света. В приказката „Охлювът и розовият храст“ писателят влага тази философия на доброто в размисъла на розовия храст, който не може да проумее егоцентризма на мнимите аристократи на духа: „А пък аз така бих искал, но не мога да се затворя в себе си; всичко мое се стреми навън, аз трябва да цъфтя! Моите рози ще опадат и ще се разпилеят по света, но аз видях как една от тях майката на едно семейство постави в молитвеника си, друга подслони на гърдите си една прелестна девойка, а трета целуваха усмихващите се устни на детенце! . . . И аз бях така щастлив! Ето спомените ми — в тях е моят живот.“

Но тази приказка, която Б. Бьорнсон ценял повече от всичко, създадено от Андерсен, е негов нравствен завет, апология на действеното хуманистично начало в живота, което твори добро, без да очаква признание и награда. В репликата на розовия храст е заключен целият Андерсен — любвеобилен, щедър, малко безпомощен и поради това по човешки тъжен.

Не можем да си представим Андерсеновия свят без тази мека тъга, която го обгръща. Това е тъгата на човеколюбеца, който знае, че доброто тържествува винаги само в приказките, че добродетелта и подвигът не всякога биват възнаградени в живота, а подлостта, лицемерието и жестокостта продължават да властвуват, макар и заклеят. Това е скръбната усмивка на човека, който знае, че приказките от детинството не се сбъдват почти никога, но продължава да хвърля семето на доброто в отзивчивите детски души. Един от разказите на Андерсен, който ми е правил най-силно впечатление в зряла възраст, е „Голяма скръб“. Това е приказка-пародия, чийто сюжет е съзнателно разчленен и осмислен от висотата на романтичната ирония. „Голямата скръб“ — това е страданието на бедното момиченце, което не може да види гроба на кучето Мопс, защото няма копче, за да заплати за входа. Гледната точка на разказвача неслучайно е четвъртият етаж на странноприемницата, откъдето наблюдава произшествието. Тъкмо тя предопределя метафорично и отношението му към момиченцето — едновременно съчувствено и обичливо-присмехулно. Ето неговия коментар: „Ние видяхме това от прозореца на четвъртия етаж. А когато гледаш нещата отгоре, тогава не само чуждата, но и твоята собствена голяма скръб може да те накара да се усмихваш.“ Тук бихме коригирали само прекомерната скромност на писателя. Защото той е понасял с усмивка само „собствената си голяма скръб“, а към чуждата се е отнасял със съчувствие и разбиране, достойни за голямото му сърце.

Завръщането при Андерсен означава не само пътуване към благословените брегове на детството, но и към първите, позабравени вече уроци по човешчина, справедливост и истина. По неизбродните лъки на Андерсеновите приказки скитат и нашите спомени за времето, когато приказното беше все още реално, а фантастичното — възможно. Но Андерсен е богат не само със спомени, които откъхват пеещите си врати при досега с омагьосващото му слово. Препрочитането на приказките от детството отключва нови хоризонти пред духовния взор на човека. И може би най-удивителното откритие, което носи зрелият им прочит, е, че приказката не е обетована територия само на детството, а извечна потребност на човешкия дух, претворяващ действителността по мярката на своите страсти, копнежи и въображение. Андерсен, този висок, непохвален странник с болезнено одухотворени черти, когото сме задгърбили из далечните кръстопътища на детството, ни привиква с ведра длан, за да ни довери останалото недоразбрано в ония далечни години, когато бързахме да станем големи. В замаяна на нашето внимание той иска толкова малко — да не забравяме, че щастието е заключено в умението да се раздаваш на хората, без да пресмяташ натрупания морален капитал.